

.....
геополітичному відношеннях регіон Російської держави, який зумовив новий векторний розвиток Росії і одночасно вагомий засіб формування її нової геополітичної структури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К., 2003. – С. 35-36; 2. Филинюк А.Г. Развитие Правобережной Украины в составе Российской империи: региональный аспект (1793-1832 гг.) // Первый Всероссийский съезд историков регионалистов (11-13 сентября 2007 г. Программа. – СПб., 2007. – С. 12; 3. Западные окраины Российской империи. — М., 2006. – С. 4; 4. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XVIII – початок XX ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / Відп. редактор доктор історичних наук, проф. В.Г.Сарбей. – К., 1999. – С. 32; 5. Россия в пространстве и времени (история будущего) / Кузык Б.Н. (руководитель авт. Коллектива). – М., 2004. – С. 13; 6. Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад. – М., 2000. – С. 60, 64; 7. Российское законодательство X – XX в. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. – М., 1988. – С. 9; 8. Виттрио Страда. В свете конца, в преддверии начала // В раздумьях о России (XX век) / Отв. Ред. Е.Л. Рудницкая. – М., 1996. – С. 26; 9. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому. – М., 1991. – С. 25; 10. Пушкирев С.Г. Россия в XIX веке (1801 – 1914). – Нью-Йорк, 1956. – С. 14; 11. Корнилов А.А. Курс истории России XIX / А.А.Корнилов; Вступ. ст. А.А.Левандовского. – М., 2004. – С. 53; 12. Милов Л.В. Природно-климатический фактор и особенности российского исторического процесса // Вопросы истории. – 1992.– № 4-5. – С. 53; 13. Хоскинг Дж. Россия: народ и империя (1552-1917) / Пер. с англ. С.Н.Самуйлова. – Смоленск, 2001. – С. 175; 14. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Издание Подольского статистического комитета. – Каменец-Подольский: тип. Под. губ. правл., 1882. – С. 57; 15. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Т. 1. – К., 2006. – С. 313; 16. Милов Л.В. Вказ. праця. – С. 42. 17. Там само. – С. 49; 18. Ковальченко И.Д. Русское крестьянство в первой половине XIX века. – М., 1967. – С. 40; 19. Милов Л.В. Вказ. праця. – С. 47; 20. Сеймур Беккер. Россия и концепт империи // Новая имперская история постсоветского пространства: Сборник статей (Библиотека журнала «Ab Imperio») / Под ред. И.В. Герасимова, С.В. Глебова, А.П. Каплуновского, М.Б. Могильнер, А.М. Семёнова. – Казань, 2004. – С. 71; 21. Западные окраины... – С. 53; 22. Там само. – С. 89; 23. В поисках новой имперской истории // Новая имперская история постсоветского пространства: Сборник статей... – С. 246, 247; 25. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф. XXXVIII: [Воблий Костянтин Григорович]: і інші. Документ № 144. Товарообмін між Царством Польським, Росією і Україною. Вступ і 3 глави (1-2, 3). – С. 12; 26. Філінюк А.Г., Ігнат'єва Т.В. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.). – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 55; 27. Западные окраины... – С. 88; 28. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863) / Переклала Зоя Борисюк. – К.: Інтел, 1996. – С.68; 29. Гудь Б. Українці – поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини XX ст. – Л., 2000. – С. 38, 127; 30. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор... – С. 69; 31. Гудь Б. Вказ. праця. – С. 38. 32. Бовуа Даніель Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793 – 1830 рр./ Переклад Зої Борисюк. – Львів, 2007. – С. 200; 33. Там само; 34. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. – С. 68; 35. Горелов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України. – К., 2005. – С. 301; 36. Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб., 2000. – С. 27; 37. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 678. – Оп. 1. – Спр. I. – Ч. II. – Арк. 45; 38. Россия и юг: возможности и пределы взаимодействия /Под ред. М. Аваков, С.В. Жуков, Д.Б. Малышева и др.; Под руководством Д.М. Авакова, Н.А. Симония. – М., 1996. – С. 67; 39. В поисках новой имперской истории // Новая имперская история постсоветского пространства... – С. 71.

М.В. Сколуб

БОРОТЬБА ПРОТИ КРІПАЦТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В СЕРЕДИНІ XIX СТ.

Політичні вимоги, що висувалися гуртками й товариствами в середині XIX ст., не знаходили відгуку у великому морі селянства, яке долало темну ніч кріпосного права. Без звільнення селян від кріпацтва годі було сподіватися на реалізацію будь-яких домагань української різночинної інтелігенції.

Боротьба селян проти кріпацтва була політичною основою консолідації української етнографічної маси¹.

У першій половині XIX ст. відбулися чисельні антикріпосницькі селянські виступи, які часто переростали в масові рухи. Вони мали місце в 1820-1826, 1830-1831, 1847-1848, 1854-1856, 1859-1861 роках². Найбільше селянських повстань відбувалося на Правобережній Україні. У 40-х роках XIX ст. тут відбулося 78 селянських повстань². Селяни боролися проти збільшення панщини, введення додаткових повинностей, пограбування й обезземелення, насильного переселення, особистих катувань з боку поміщиків тощо.

У першій половині XIX ст. хвилю селянських повстань викликала організація військових поселень. Рух у військових поселеннях не припинявся до 1857 року².

У 1835 р. був створений таємний комітет, в якому керівна роль належала М.М. Сперанському та П.Д.Кисельову. Комітет висунув план повільної, яка б не зачепила інтересів поміщиків та держави, ліквідації кріпосного права. Для впровадження цього плану було створено особливе V-те відділення канцелярії імператора на чолі з Кисельовим, а в 1837 р. – Міністерство державної власності, яке займалося селянським питанням³.

У 1839 р. створили ще один таємний комітет, який регулював стосунки між поміщиками та селянами, а також займався розподілом наділів та визначенням повинностей селян. Однак ці заходи принципово не змінили становище селянина³.

Визвольний рух, спрямований проти кріпосництва й царизму, посилювався в другій чверті XIX ст. Окрім селянства, в боротьбу включалася інтелігенція. Намітився перехід від дворянського до різночинного періоду визвольного руху⁴.

Представники різночинної інтелігенції посилити розпочату декабристами боротьбу проти самодержавства і кріпосництва. Вони вважали своїм завданням перебудову суспільства шляхом реформ: соціальних (ліквідація кріпацтва, рівні права для всіх станів), національних (рівні права для всіх у розвитку мови та культури, побудову власної держави)⁵. Селянству царський уряд не забороняв спілкуватися українською мовою. В основному заборона торкалася літератури та освіти, тому що різночинці через розповсюдження освіти змогли б залучити селянство до засвоєння бунтівливих думок про побудову власної держави. Але це не було можливо через відсутність у селянства свободи. Тому боротьба більше велася в соціальній сфері, а саме – ліквідації кріпацтва.

Протести селянських мас проти поміщицького гноблення в 40-х рр.XIX ст., як і в попередні десятиліття, проявилися в різних формах. Тільки з 1843 по 1847 роки з Київської губернії втекло більш 15 тисяч селян, а у 1850 р. втікачів становило 33 570 чоловік. Збільшилась кількість убивств поміщиків, посесорів та економів, частішими стали підпали поміщицьких маєтків. Зростає чисельність селянських виступів, які охопили в 1840-1848 рр. більше 130 поміщицьких економій, що в два з половиною рази більше, ніж у 30-х рр.XIX ст.⁶.

Найбільшими з них були виступи селян у селах Русанівці та Охранному (Радомишльський повіт), Швейківці (Житомирський повіт), Семаці та Роженах (Літинський повіт). Потужні виступи селян відбулись у селах Чутівка (Полтавський повіт), Василівка (Суразький повіт), Хрустова (Ольгопільський повіт, Подільська губернія), Бузова (Київський повіт)⁷.

На початку 40-х років XIX ст. селянський рух розгортається на теренах Південної України.⁷

У 1847 р. селянські виступи відбулися в селах Кустовці й Заливанщина Вінницького повіту та у Сквирському повіті. У 1848 р. повстали селяни сіл Кримно і Дубечне Володимирського повіту на Волині, Ребедайлівка Чигиринського повіту, містечка Жаботин та інших⁸.

Введення інвентарних правил 1847-1848 рр. не виправдало сподівань царського уряду, не заспокоїло селянства.³ Антикріпосницька боротьба селян у другій половині 40-х рр. посилюється.⁹ Зростає увага до постатей Залізняка, Гонти, Кармалюка⁷.

У боротьбі проти кріпосництва відзначився С.М. Олійничук (1798-1852), селянин з села Антонополя Вінницького повіту. Він належав до тих небагатьох представників селянської інтелігенції, яка підтримувала домагання селянства, засуджувала панщину.¹⁰

Багато років Олійничук подорожував по Правобережній Україні, бачив соціальне й національне гноблення простого народу поміщиками та царськими урядовцями. Його книга «Історична розповідь природних жителів Малоросії Задніпровської, тобто Київської, Кам'янець-Подільської й Житомир-Волинської губерній про своє життя-буття» (250 сторінок) – це вистражданий протест проти кріпосного права.¹⁰

У листопаді 1849 р. жандарми заарештували Олійничука й вилучили в нього рукопис згаданої книги.⁸

Микола I наказав заарештувати Олійничука й відправити в Шліссельбурзьку фортецю, де він і помер 27 липня 1852 р.

У своєму творі Олійничук описав тяжке становище селянина, свавілля поміщиків.¹⁰ Висловив і обгрунтував думку про невідповідність кріпацтва нормальному стану життя людини. Він протестував проти національного гніту на Правобережжі, де польські поміщики прагнули насаджувати католицизм і уніатство. «Поневоле туг, - пише він, - не лише свобода, народність, але навіть і свобода думки...».³

Він, як і кирило-мефодіївці, був прихильником освіти народних мас. Кріпак, який одержав освіту, залишається нещасною людиною, бо його фізичні й розумові можливості поміщик використовував для власних вигод, принижуючи цим людську гідність.⁷ Освіта і кріпацтво несумісні.

За наказом уряду, місцева влада здійснювала масові езекуції над селянами, кидала їх до в'язниць.⁹

Микола I наказав стежити «за духом та поведінкою» студентів Київського університету, які ставали агітаторами та підбурювали сільське населення до боротьби проти кріпосництва та самодержавства.¹¹

Агентам III відділення вдалось викрити в Києві таємне товариство «Друзі людства», в якому провідну роль відіграла полячка Е.Волянська. На її квартирі відбувалися конспіративні зустрічі членів таємного товариства. Його членами були студенти Київського університету Ю. Котковський, Л. Совинський, Г. Качковський, Й. Розенталь, К. Креховецький, Гурко, Боровський, Ніжицький, В. Поржезинська, Раковська та інші. На чолі товариства стояв Ю. Котковський.⁹

Читання заборонених творів супроводжувалося обговоренням політичних питань. Сперечалися про становище селян, Кримську війну та інше. Студенти, члени таємного товариства, переодягались у селянський одяг, відправлялися в села та вели антивійськову та антиурядову агітацію. Активними агітаторами були Ю. Котковський, Л. Совинський, Г. Качковський, Й. Розенталь.⁹

Продовжуючи традиції кирило-мефодіївців, таємне товариство «Друзі людства» намагалось використати поразку царизму в Кримській війні для його повалення.⁹

Використати Кримську війну для повалення царату намагався польський аристократ М. Чайковський. Ще до початку війни він звернувся до султанського двору з пропозицією створити під османською зверхністю козацький військовий підрозділ для боротьби з Росією.¹² Пропозиція була прийнята, і Чайковський отримав титул Мірміран-паші – традиційна назва козацьких отаманів на службі султана.¹³

М. Чайковський організував з останків запорожців на Дунаї декілька військових загонів.¹⁴ Був сформований полк, що складався із шести рот, близько 1400 солдатів. Чайковський планував вступити в Україну і підняти антиросійське повстання.¹³

Він прагнув відновити Гетьманщину під турецьким протекторатом, наслідував традиції таких козацьких ватажків як Петро Дорошенко (1666-1676), Пилип Орлик (1710-1742).¹³

Пам'ять про козаччину та козацькі вольності жила в народі і консолідувала повсталі у боротьбі з кріпацтвом. Козацькі традиції цементували початки творення модерної нації.¹³ Різноманітна інтелігенція широко використовувала у своїх намаганнях козацтво та його боротьбу за волю.¹⁵

Серед великої кількості селянських рухів, які відбулися на Україні в роки Кримської війни, найбільш масовими були «Київська козаччина» (1855) і «Похід селян у Таврію за волею» (1856).¹⁶

У 1855 р. в Київській губернії цей рух охопив кілька повітів, а протягом року вже 16 губерній.¹⁷ Найбільше від цього руху постраждали поміщики Київської губернії.¹⁶

Наприкінці травня – на початку червня 1855 р. селянський рух розгорнувся в південних губерніях України. 12 жовтня 1855 р. повстали селяни села Олександрівка Херсонської губернії, які належали поміщику Л. Милорадовичу.⁹

У цей час у селах говорили про прихований поміщиками й священниками указ, за яким нібито всі селяни переводяться в козаки і звільняються від кріпацтва з передачею їм у власність земель та майна поміщиків. Розглядаючи запис в ополчення й відправку на фронт, як звільнення з-під залежності від поміщиків, селяни відмовлялись виконувати панщину, створили свої самоврядування («сільські громади») і склали списки козаків.¹⁶

Ватажками «Київської козаччини» були В. Бзенко, І. та М. Бернадські, М. Гайденко, П. Швайка та інші.¹⁸

Виступи селян були зі співчуттям зустрінуті в усіх колах суспільства. У студентських аудиторіях Київського університету відбувались так звані «летючі зібрання», на яких обговорювалося питання участі студентів у селянських заворушеннях.¹⁶

Рух селян турбував царський уряд не тільки своєю масовістю, але й тим, що він відбувся в умовах війни. На придушення «козаччини» російський уряд кинув регулярні війська. За офіційними відомостями, під час придушення цього руху в Київській губернії було вбито 36 і поранено 57 селян.¹⁶

«Київська козаччина» набула рис національно-визвольного руху, бажання відновити козацькі порядки.⁹

Масовим був селянський рух «Похід селян у Таврію за волею». Він розпочався в квітні 1856 р. Серед селян почали ширитись чутки, що царський уряд нібито закликає бажаючих переселитись на

Кримський півострів і, що кріпаки-переселенці одержуватимуть від уряду значну допомогу, матимуть високу плату за казенні роботи і, головне, всі вони стануть вільними.¹⁶

Ініціаторами цього руху були селяни поміщиці Богацької (Верхньодніпровський повіт), які 27 квітня вирушили в Крим за «волею». За ними слідували селяни інших поміщицьких сіл Верхньодніпровського, а потім і Катеринославського повітів.¹⁶

Якщо в квітні і в травні селяни вирушали в Крим таємно, то в червні вони почали переселятися вже легально, в масовому порядку. Херсонський губернатор 8 червня 1856 р. повідомляв цареві, що близько 700 селян поміщиків Велецького і Кузмицького (Херсонський повіт) залишили свої домівки й подалися в Крим⁸.

Найбільших розмірів «Похід селян у Таврію за волею» набрав у Катеринославському, Верхньодніпровському, Херсонському, Бобринецькому, Олександрівському і Єлизаветградському повітах. З одного лише Верхньодніпровського повіту вибуло близько 15 300 чоловік, тобто більше третини кріпаків повіту. У Катеринославському повіті з 128 маєтків селянським рухом було охоплено 123. Число учасників руху в Херсонській губернії у червні досягло 3 000 чоловік⁸.

Влітку 1856 р. біля Перекопу зосередились десятки тисяч селян. Ті селяни-кріпаки Катеринославської й Херсонської губерній, що залишились на місці, відмовились виконувати повинності й чекали нагоди, щоб вирушити у Таврію за волею.

З допомогою військової сили й чисельних загонів поліції царському урядові вдалося до кінця року встановити в Південній Україні спокій.¹⁶

Масові селянські рухи 1855-1856 рр. справили вирішальний вплив на політику царського уряду щодо кріпосного права. Не випадково, що саме в 1856 р. Олександр II (1855-1881), виступаючи перед депутацією від московського дворянства, заявив: «...існуючий порядок володіння душами не може лишатись незмінним. Краще скасувати кріпосне право зверху, ніж чекати того часу, коли воно само по собі почне скасовуватись знизу».¹⁶

За даними III відділу, в Росії у 1858 р. відбулося 86 великих селянських виступів, у 1859 р. – 90, а в 1860 р. чисельність селянських виступів досягла 108.¹⁶

Скасування кріпосного права робило селянина вільним. Він міг купувати, володіти і продавати рухоме та нерухоме майно, вільно торгувати, записуватися в цехи і гільдії, займатися підприємницькою діяльністю, найматися на різні роботи, без дозволу поміщика одружуватися, віддавати дітей у навчальні заклади, переходити в інші стани.¹⁹

Із землевласників знімались відповідальність за внесення селянами державних податків, виконання ними грошових і натуральних повинностей, зобов'язання клопотатися за селян у справах цивільних, кримінальних, у всіх казенних стягненнях.¹⁹

Проте селяни залишались нижчим станом: отримували паспорти лише на рік, платили подушну подать, несли рекрутську повинність, їх могли карати різками, збереглися селянські суди. Створювалися сільські та волосні органи селянського управління. Проте права селян залежали від дворянства й чиновників, землевласники вважались попечителями сільської громади.¹⁹

Соціальні суперечності були основою політизації українського відродження. Ліквідація кріпацтва усунула основну перешкоду на шляху українського національного відродження. Реформа 1861 р. викликала царистські ілюзії в основних верствах суспільства й дали можливість царизму перевести український національно-визвольний рух у площину культурництва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – К., 1995; 2. Притуляк П.П. Україна в період розкладу і кризи феодально-кріпосницького ладу та формування капіталістичних відносин (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.).–К., 1992; 3. Марахов Г.И. Социально-политическая борьба на Украине в 20-40-е годы XIX века.–К., 1979; 4. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття).–К., 2005; 5. Гунчак Т. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-и томах. Т.5., кн. 1 (XIX ст.).–К., 2001; 6. Черкасская Е.Н. Положение крепостных (помещичьих) крестьян и крестьянское движение в Киевской губернии во второй четверти XIX века. (До инвентарной реформы).: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.– К., 1953; 7. Гурій І.О. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х рр.XVIII ст. до 1861 р.).–К., 1958; 8. Селянський рух на Україні 1850-1861 роки: збірник документів і матеріалів.–К., 1988; 9. Марахов Г.И. Социально-политическая борьба на Украине в 50-60-е годы XIX века.–К., 1981; 10. Сергієнко Г.Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів 1826-1850.–К., 1971; 11. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАК України)–Ф. 442.–Оп. 798.–Спр. 110. Дело об учреждении строгого секретного надзора на период обучения и каникул за студентами Киевского университета и гимназистами Киевских гимназий.–Розпочато 11 квітня 1848р.–закінчено 17 січня 1849р.; 12. ЦДІАК України – Ф. 442.–Оп. 1863.–Спр. 426. Донесение действующего статского советника Новикова вице-канцлеру о

.....
намеренни Садык-Паши (Чайковського) образовать на Украине государство, независимое от России и Польши. Заверенная копия.–1863р.;13. Лисяк-Рудницький І. Историчні есе: В 2-х тт., Т.1.–К., 1994; 14. Слабченко М.С. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.–Т.1.– Одеса, 1925; 15. Антонович М. Історія українофільства // Український історик.–1981.–№1-4.–С. 76-78;16. Гурій І.О. Селянський рух на Україні в 1856 році.–К., 1956; 17. Головаха І.П. Т.Г.Шевченко і російські революційні демократи 50-60-х років XIX ст.– К., 1953; 18. Підкова І.З. Довідник з історії України / І.З.Підкова,р.М.Шуст: У 3-х тт., Т.2: К-П.– К., 1995; 19. Лановик Б.Д., Матисьякевич З.М. Економічна історія України і світу. – К., 2004.

В.О. Яшин

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НАДДНІПРЯНЩИНИ І ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ПОРЕФОРМЕНУ ДОБУ

В статті розглядається економічне становище та характер господарських занять єврейства Наддніпрянщини й Півдня України пореформеної доби.

Проблема економічного становища єврейства є одним з тих актуальних, але недостатньо висвітлених питань, ретельне дослідження якого може, нарешті, покласти край більше як сторічним безконечним спекуляціям з приводу реального економічної, відтак і політичної, ролі та впливу єврейства в українській та світовій історії. Необхідність фундаментального та неупередженого підходу до проблеми є нагальною. Значна частина сучасних досліджень мають, здебільшого, або наскрізний, або описовий характер. Іноді це можна зрозуміти: тема «небезпечна», автори постійно балансують на лезі, ухиляючись у надто широку політичну коректність, справедливо побоюючись у противному випадку, звинувачень в антисемітизмі, все ж на шкоду об'єктивності.

Сучасні дослідники, як правило, поділяють історіографію з даного питання на два або три блоки: дорадянська-радянська-новітня, або дорадянська-новітня, оскільки радянські єврейська історіографія практично повністю припинилася на початку 30-х років. Ми дотримуємося поділу на два блоки.

Із дорадянського часу, за браком місця, зазначимо добре відоме дослідження Алєніщева, видане у 1884 році¹. Цікавим і змістовним, хоча і не позбавленим певної упередженості й суб'єктивізму, є дослідження Іринєя Житецького², вміщене у «Київській старовині» у 1901 році. Утім істотну частину свого дослідження І. Житецький будує на матеріалах Афанасьєва-Чужбинського³. Можна також виділити статтю Алексінського⁴. Із сучасних досліджень частково торкнувся цього питання Б. Ананьїч⁵; назвемо також відмітимо дослідження О. Наймана⁶, хоча автор зосередився, здебільшого, на соціально-культурній складовій. Слід виділити також, вже добре відоме дослідження Б. Кругляка⁷ і новітню монографію Й. Петровського-Штерна¹⁹. Окремі елементи питання досліджені в деяких дисертаціях останніх років, однак, час узагальнюючих досліджень ще попереду.

Метою пропонованого дослідження ми вважаємо необхідність у загальному вигляді схарактеризувати структуру господарських занять єврейського населення, його економічне становище й проілюструвати це групою найбільш характерних прикладів, а також визначити, хоча б у орієнтовному вигляді, обсяг прибутків від кожного виду господарських занять. Ми обмежили наше дослідження питаннями економічного становища і господарських занять тієї частини єврейства, що не належала до єврейських сільськогосподарських колоній.

Хронологічно межі дослідження обмежені 1855-1890 рр., що зумовлено відсутністю істотних узагальнювань досліджень цього періоду. Цей останній факт, у свою чергу, зумовлений недостатністю (іноді – повною відсутністю) прямих джерел та необхідністю у зв'язку з цим детального, вкрай трудомісткого й не завжди плідного опрацювання великої кількості розкиданих по різних архівах побічних джерел.

Географічні рамки охоплюють, здебільшого, Катеринославську та Херсонську губернію, з поодинокими ілюстративними прикладами з інших губерній риси осілости для євреїв Російської імперії.

Вже згаданий нами вище Іринєй Житецький зазначав, що «види діяльності й практичні особливості їх застосування, без сумніву, основні й характерні умови, що визначають становище євреїв в краї», Житецький, вкотре повторюючи тезу про те, що торгівля є головним заняттям євреїв «в Западній Європе и Малороссии», ілюструючи своє твердження посиланням на статистику, почерпнуту ним, у свою чергу, у Моро де Шомона, щодо Західної Європи, де 71% євреїв Німеччини, 89,5% євреїв Бадена, 90,2% Баварських юдеїв та 95,9 французьких «спекулюють посередництвом...70-90% євреїв без продуктивних занять – явище.. звичне і визнане в Західній Європі»⁸.